

Pogányság és kereszténység

Bozsóky Pál Gerő: *Magyarok útja a pogányságból a kereszténységig.*
Agapé Kiadó, Szeged, 2000. 387 old.

Bozsóky Pál Gerő külföldön élő, napjainkban is alkotó magyar történész. Műveit jó pár éven keresztül nem láthattuk a hazai könyvesboltokban. A rendszerváltás óta azonban hazánkban is egyre több munkája jelenik meg. Leginkább középkori történelemmel, valamint vallás- és egyháztörténettel foglalkozik. Magyarországon eddig megjelent legismertebb műve a kereszties hadjáratokról szóló, szintén nemrégiben kiadott munkája (Agapé Kiadó, Szeged, 1995.)

A szerző ebben a munkájában azt a célt tűzi ki maga elé, hogy áttekintést adjon a kereszténység államvallássá tétele előtti magyar „vallások” fejlődéstörténetéről (8–9.). A kötet a vallási jelenségek változását, fejlődését kísérli meg bemutatni, ezért a szerző felhívja a figyelmet: a vizsgált korszaknak csak azokat a politikai eseményeit elemzi, amelyek vallási vonatkozásban fontosak lehetnek. Hangsúlyozza – s a korábbi kutatások eredményei is ezt mutatják (lásd ehhez Györffy György: *István király és műve.* Budapest, 1983. vagy Kristó Gyula: *Magyarország története 895–1301.* Osiris Kiadó, Budapest, 1998.) –, hogy Szent István döntő lépései mellett nem feledkezhetünk meg Géza és Taksony fejedelem törekvéseiről sem.

Rögtön a kötet első fejezetében feltűnő a felhasznált irodalom bősége. A lábjegyzetekben megmutatkozó tekintélyes terjedelmű bibliográfia több helyen annotált formában jelentkezik. A szerző felhasználta az alkalmat, hogy a munka közvetlen vonulatán túlmutató, de a témába vágó érveket és véleményeket, valamint a korábbi, illetőleg a jelenlegi kutatási eredményeket összevesse. Ezáltal igen jól követhetővé teszi az egyes fejezetekben tárgyalt témák hazai és külföldi feldolgozottságát, illetve a kutatás fejlődési irányát. Külföldön élő ma-

gyar szerzőről lévén szó, fontosnak tartom megjegyezni, hogy Bozsóky jól ismeri a korszakra vonatkozó régebbi és újabb magyar kutatási eredményeket is.

Már a munka elején, a magyarok származásáról szóló első fejezetben felmerül a mai történetírás egyik problémája, mellyel aztán részletesebben foglalkozik a szerző: „A forrásoktól, de még a legelemibb alapismeretektől is magukat gondosan távoltartó rajongók őstörténeti művekkel árasztják el a könyvpiacot...” (13.). A Ligeti Lajostól vett idézet valós alapjait bizonyítván Bozsóky röviden áttekint jó néhány kortárs szerzőről származó művet, és sorra ismerteti a bennük található óshazával kapcsolatos véleményeket. Józan kritikai szemléletet alkalmazva, rámutat az alapvető tévedésekre és hiányosságokra. Bemutatja, hogy némely helytelen következtetés elsősorban abból adódik, hogy alkalmi történészeink többnyire „nyelvészeti alapon” kívánják bizonyítani elméleteik helyességét, s mindez a mai magyar fonetikával való összezsengésre kívánják alapozni. Sajnos nem veszik figyelembe azt sem, hogy a kereszténység nem „a magyar szellem világra szóló alkotása” (22.), s nem az ősi magyar hitvilágon alapul – ahogyan azt több szerző is elképzei. Bozsóky természetesen elismeri, hogy ma sok esetben még nem tudunk biztosat mondani a korai magyar történelemről, de felhívja a figyelmet: a források és a tekintélyes szakirodalom megfelelő ismerete nélkül nem szabad elhamarkodott következtetéseket levonni.

Ő maga minden esetben megemlékezik a magyarság történetével foglalkozó külföldi és magyar forrásokról egyaránt. Minden lehetőséget megragad a források ismertetésére, miközben igyekszik a forráskritika módszereit maradéktalanul alkalmazni. Az objektivitásra való törekvés a mű egészén végigvonul. A szerző a vitás kérdésekben alapvetően a nézetek ütköztetésére helyezi a hangsúlyt.

Az első nagy fejezetben Bozsóky sorra veszi a magyar őshazával foglalkozó tudományos – és kevésbé tudományos – véleményeket, majd röviden összefoglalja a vándorlásokkal kapcsolatos nézeteket és a honfoglalás körülményeit főleg Kristó Gyula, Hóman Bálint, Szekfű Gyula, Berta Árpád és Fodor István történeti munkái nyomán. Ezután a honfoglaló magyarság hitvilágával kapcsolatos alapvető kérdéseket veti fel a szerző. Itt is alapos ismertetést kapunk a magyarok hitvilágával foglalkozó hazai és külföldi kutatókról és műveikről, a kezdetektől fogva. A források és a különböző kutatói állásfoglalások összütéséből kilépve Bozsóky végül levonja a végső következtetést: „A pogány magyarok, újra hangsúlyoznunk kell, valóban pogányok voltak, de nem hitetlenek, annak ellenére, hogy sem hitvilágukról, sem liturgiai gyakorlataikról – a nyugati példák szerint – logikus és összefüggő, szabatosan megfogalmazott kézikönyvet nem hagytak ránk. Amit róluk tudunk, számos történelmi forrás apró és szétszóró részanyagából kellett egybegyűjtenünk, a ma használatos vallási szókinccsel bemutatnunk, és az általunk ismert társadalmi keretekbe visszahelyezni...” (97.).

A szerző érzékelteti tehát azt a problémát, ami egész korai történetünkkel kapcsolatban igaznak bizonyul: a források száma meglehetősen kevés, különösen az írott forrásoké. Gyakran csak a segédtudományokra alapozhatunk. Ebből pedig az következik, hogy bármilyen – kisebb vagy nagyobb – eredményt csak szorgalmas és gondos kutatómunkával lehet elérni. Felhívja továbbá a figyelmet arra, hogy igen körültekintően kell eljárunk történelmi munkánk során, mivel azt a kevés új ismeretet, amit nehéz munkával elősunk az évszázados homályból, csak az általunk ismert keretek közé tudjuk helyezni. Ez természetesen igen sok negatív következményt von maga után. Hiszen a mai fogyasztói társadalom emberének gondolkodása szükségszerűen merőben eltér az ezer évvel ezelőtt élt emberek gondolkodásmódjától és világképétől. Problémát jelenthet az is, hogy a napjainkban használatos szavak és fogalmak, amelyek szintén mai érzésvilágunkat és világképünket tükrözik, gyakran

felreértésekre adhatnak okot. Jobb híján azonban ezeket kell alkalmaznunk.

Az őshazával és a honfoglalással kapcsolatos részfejezetek után a szerző áttér a kalandozások történetének és forrásainak elemzésére. Bozsóky elismeri ugyan, hogy ezek a hadjáratok sokszor kegyetlenek voltak, de úgy véli, a magyar kalandozásokról tudósító, a borzalmakat gyakran személyesen is átélő, vagy közvetlen szemtanú elmondásait felhasználó kortárs nyugati szerzők többször túloznak. De a magyarok tetteit sem szabad megszüpíteni! Hiszen elődeink szinte évente indítottak kegyetlen rablóhadjáratokat a bőséges zsákmány érdekében. A magyarság kalandozó hadjáratai során több kolostort és falut dúlt fel. Értelmezhető tehát a források ellenséges s nem feltétlenül túlzó hangja.

Nem tartható a szerző azon véleménye sem, miszerint a nyugati hadjáratokkal szemben a keleti hadjáratok célja egyértelműen a zsákmányszerzés és az adó biztosítása lett volna. Maga Bozsóky sem tér ki arra a momentumra, hogy a Nyugatra induló hadjáratok céljának a zsákmányszerzésen kívül mit tekint. De arra sem kapunk választ, hogy miért tett volna különbséget a magyarság Bizánc és a német területek között. Tudjuk, hogy több keresztény és – akkor még – nem keresztény nép (csehek, ruszok, keleti szlávok stb.) területeire is indultak kalandozó hadjáratok. Falvaik, kolostoraik feldúlásának oka egyszerűen abban kereshető, hogy itt megtaláltak mindent, amire szükségük volt: egy szóval a zsákmányt. A zsákmányra pedig a magyarságnak – akármelyik néptől, akármilyen területről szereztek is azt – rendkívül nagy szüksége volt, hiszen a luxuscikkek és hadifegyverek mellett többnyire olyan javakat raboltak, amelyeket maguk nem tudtak volna előállítani. A zsákmánnyal ilyen módon bizonyos termékek hiányát próbálták pótolni, másrészt pedig jólétet akartak biztosítani maguk számára. Ezek a zsákmányszerző hadjáratok több nép korai történetében – például a hunok, avarok, normannok – esetében is kimutathatók. (Makk Ferenc: Magyar külpolitika (896–1196). Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2. Szeged, 1993.)

Bozsóky ezután több oldalról próbálja körüljárni az ősi magyar hitvilágot. A források ismertetése után a szerző a magyarok hitvilágával kapcsolatos szakirodalmat ismerteti, majd nagy vonalakban elemzi az ősi magyar hitvilág egyes összetevőit: a túlvilági életet, a házassági és temetkezési szokásokat, az egyes szimbólumokat, a csodás származás hiedelmét stb.

Természetesen fokozott jelentőséget kap a műben – talán újdonsága miatt is – a pogány hitvilág elemzésekor a tisztelt és az imádat fogalma közötti különbségtétel. A magyarok, mint a nomád népek általában, nem imádták a természeti jelenségeket vagy őseik szellemeit. Egyszerűen tisztelték őket, hiszen a természet és az ősök jelentették számukra az életet. Hasonlóan fontos a magyar hitvilág helyes értelmezéséhez keresztény forrásokban leírt eskük és szerződések értelmezése körüli kérdések helyes megválaszolása. A szerző hangsúlyozza: korábban félreértették a pogány eskük és szerződések leírásakor a forrásokban megemlített áldozat szerepét. A pogányok szokásaiknak megfelelően eskütétel és szerződéskötés alkalmával kutyát, farkast vagy egyéb állatot öltek le. A korábbi értelmezés szerint ez azt jelképezte, hogy a pogányok a „kettévágott” állatra esküdtek. Bozsóky egy 13. századi francia szerző, Joinville leírása alapján a következőket állapította meg. A szertartásban részt vevő felek nem a megölt állatra, mint valamiféle isteneknek szánt áldozatra esküdtek, hanem mintegy példaként alkalmazták: „Így pusztuljanak el azok, akik a szerződést megszegik.” (114.) Bozsóky e szokás magyar változatát Anonymus feljegyzéseiben fedezte fel, aki a vérszerződés eseményével kapcsolatosan a következőket írja: „... Ha valaki utódaink közül hűtlen lenne a vezér személyéhez, és vizslyát szítana a vezér és rokonai közt, annak a vére ontassék, mint ahogy azok vére ontatott, akik hűségeskütek tettek Álmos vezérnek.” (115.)

A forráselemzés mellett a magyar hitvilágra vonatkozó kérdéseket a szerző a nyelvészet segítségével is megkísérelte elemezni. Az ő szavaival élve: a „régí szavak, fogalmak, kifejezések újabb fényt vethetnek őseink hitvilágára.” (117.) Ugyanitt megjegyzi, hogy bizonyos, a hitvilágra utaló

szavaink a vándorlások korában is ismertek és használatosak voltak. A következő példákat említi: isten, asszony, bocsánat, szán, harag, táltos, bűvöl, bájol stb. Hozzáteszi azt is, hogy „Csak félig meglepő, hogy a vallási kifejezések közt görög eredetű e korból nincs. Századokkal később ilyen is akad majd. De a *mózesi vallásra* vagy a *muzulmán hitre* utaló vallási kifejezésekről sem tudunk e korból. Ez viszont már tudatos elszigetelődésre vall. Más, többször ellenséges érzületű népek vallásai voltak, tehát eleve tartózkodással fogadták őket.” (117–118.)

E helyen a szerző véleménye némileg pontosításra szorul. Kétségtelen, s ezt a szerző is említi, hogy a magyarok már a 7–9. századtól kezdve megismerkedtek különböző tételes vallásokkal, többek között a kereszténységgel is, s ezekkel a vallásokkal szemben türelemmel viseltettek. Feltételezhetjük, hogy elődeink a keresztény vallással szemben sem nyilvánítottak nagyobb türelmet, mint egyéb idegen vallással szemben, hiszen valamennyi idegen nép idegen vallása egyformán távolinak tűnhetett számukra. A magyarzatot a szerző maga adja meg, amikor kifejti a szlávokra irányuló térítómunka nehézségeinek egyik okát *A magyarok első találkozásai a kereszténységgel* című fejezetben: „A fő probléma számukra ... is az volt, hogy a kereszténység hirdetéséhez keresztény papok kelletek, más szóval és főképpen a kezdetben idegen papok, akik mögött mindig ott volt egy idegen püspök ... az idegen püspök mögött pedig egy idegen uralkodó feltételezhetően idegen befolyása.” A magyarok esetében talán további indokként felhozható az is, hogy az úgynevezett „könyves” vallások bármelyikének változatlan formában történő, tömeges felvétele jelentős életmódbeli változást követelt volna meg a nomád magyaroktól.

Természetesen az sem zárható ki, hogy bizonyos kifejezésekkel már ebben az időben megismerkedtünk, azt azonban nem állíthatjuk, hogy a fent említett kifejezések mindegyike egyértelműen vallási – főként keresztény – tartalommal bírt volna már ekkor. Tudjuk, hogy több generáció és rengeteg erőszak kellett ahhoz, hogy népünk áttérjen a keresztény hitre. Ennek hatása a magyarság anyagi és szellemi műveltségé-

ben, lelkivilágában lassan jelentkezett. Csak a 10. század végétől ment végbe olyan átalakulás, amelynek következtében már a szókincs is változott. Az új fogalmak kifejezésére felhasználtak új szavak átvétele mellett már meglévő szavakat is, amelyeknek hagyományos jelentéstartalma és a kifejezendő új fogalom között rokonságot éreztek. Ez azt jelenti, hogy sokáig párhuzamosan élt együtt a szavak régi jelentése az újjal. S bár a keresztény vallás gyanakvóan fordult minden pogány szó felé, egy lassú folyamat eredményeképpen mégis több szavunk beleilleszkedett megváltozott jelentéssel vagy jelentésárnyalattal az új világ-szemléletbe. Új jelentéstartalmat kapott például a fent említett kifejezések közül az isten, a bocsánat, az imádni, az úr vagy a szálni szavunk is, sok egyéb terminus mellett. (Bárczi Géza: *A magyar nyelv életrajza*; Custos Kiadó, 1996. 101–103., lásd még Pais Dezső: *A magyar ősvallás nyelvi emlékeiből*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.)

Mivel a fenti kifejezések jelentős tartalmi változásokon mentek keresztül, érdekesebb lett volna a későbbiekben említeni ezt a tényt, kitérve a szemantikai változásokra is. Néhány oldallal később (170–171.) a honfoglalás utáni magyarságra ható bizánci-római áramlatokat elemezve ez a kérdés az előbbiekhöz képest újabb megvilágításban kerül elő. Bozsóky itt Andrásfalvy Bertalantól idéz: „A kereszténységnek megfelelő, szinte teljes erkölcsi és hitbéli fogalomrendszer és szótár a honfoglalás előtti időből való. Nem a térítőpapok közvetítették, mert akkor ezek az addig ismeretlen fogalmak megjelölésére szolgáló idegen szavakkal jöttek volna nyelvünkbe. A következő szavak nyelvünkben finnugor, bolgártörök vagy más eddig ismeretlen eredetűek, de mindenképpen a honfoglalás előttiiek: lélek, john (lélek), áld, áldoz, áldás, átkoz, imád, menny, másvilág, id (id-nap, ünnep), ül (megül, megszentel), boldog... stb. Az viszont már a hittérítők érdeme, hogy új, vagyis keresztény jelentést kaptak.” Meg kell jegyeznünk azonban, hogy továbbra sem hangsúlyozza a szerző megfelelően a kérdés lényegét. Az olvasóban ugyanis könnyen felmerülhet, hogy a szerző elképzelése szerint a magyarság vándorlása idején

már keresztény értékrenddel és keresztény gondolkodásmóddal rendelkezett volna.

Mindazonáltal kétségtelenül igaza van a szerzőnek abban a tekintetben – és ezt igen alaposan körül is járja –, hogy a magyarságra inkább hatott a nyugati kereszténység, mint a keleti. A honfoglalás utáni időszakban római és bizánci hatás egyaránt érvényesült Magyarországon. Ezt jól mutatják egyes régészeti leletek, alapítások és egyéb források is. Nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy a honfoglalás körüli időszakban több görög hatásra utaló terminológia is bekerült a magyar keresztény szókincsbe (pap, kereszt stb.) (Korai magyar történeti lexikon. Dunai bolgár-magyar kapcsolatok. Főszerkesztő: Kristó Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994. 176–177.) Közismert, hogy később a magyarság a nyugati kereszténységet választotta, aminek kézenfekvő oka a Bizánctól való politikai függetlenség megőrzése volt. Azt is tudjuk, hogy a nyugati egyház mellett csak István tette le véglegesen a voksot, noha már Géza is igyekezett a kereszténység római rítusát gyakorló területekkel felvenni a kapcsolatot. Ez a lépés azonban inkább politikai, mint vallási álláspontot tükröz. Géza ugyanis látva, hogy a magyarság két nagy birodalom (Német-Római Császárság és Bizánci Birodalom) közé ékelődött, erős szövetséget keresett a magyarság számára. Bizánc fenyegető magatartása miatt ezért a német területek, illetve a német birodalmi egyház felé nyitott, melynek szerepe ebben az időben a császári akarat és hatalom biztosítása volt. A végső elhatározást azonban csak István hozta meg, amikor felvette a kapcsolatot a Szentszékkel. Lépése már egyértelműen a Nyugat felé fordulást jelentette, noha az ő döntése sem volt politikai indokoktól mentes. (Makk Ferenc: *A bizánci fenyegetés árnyékában*. Géza fejedelem politikai-vallási választása. Hadtörténeti közlemények, 2001, 1. szám, 130–138.)

Bozsóky a korábbi véleményekkel egybehangzóan értékeli Taksony fejedelem külpolitikáját. Észrevételeit főként a kortárs Liutprand cremonai püspök feljegyzéseire alapozza. Úgy gondolja, hogy Taksony nem akart elszigetelődni a Nyugattól, éppen ellenkezőleg, nagy gonddal kiválasztott köve-

tet küldött a pápához Saleccus személyében azzal a kéréssel, hogy a magyarok számára küldjön püspököt. Taksony a politikai függetlenséget akarta biztosítani országa számára. Nemcsak azért, mert a nyugati határon küszöbön állt a Német-Római Császárság létrehozása, hanem azért is, mert a magyarok seregei ebben az időben hadban álltak Bizánccal. Így a magyarokat két oldalról két nagyhatalom inváziója fenyegette. Mindenesetre a pápa részben kényszerűségből eleget tett a kérésnek. A korabeli jogszokásnak megfelelően püspök-követet nevezett ki Zakeus személyében. A követség azonban nem juthatott el Magyarországra, mert I. Ottó katonái elfogták a pápa küldötteit. Az első próbálkozás tehát 963 körül sikertelen maradt (172–177.). Nagyjából tíz évvel később sikerül Géza fejedelemnek elérni, hogy Magyarországra nyugati térítők jöjjenek, méghozzá úgy, hogy az ország és fejedelme megőrizze függetlenségét. Géza jó politikai érzékkel oldotta meg a kényes kérdést. 973-ban a birodalmi találkozóra követekeket küldött, hogy térítőpapokat kérjen Ottótól. Ő maga azonban nem jelent meg egy olyan találkozón, ahol a császár hűbéreseit fogadta. Alkalmas volt az idő a kérésre azért is, mert a császárság erre az időszakra megerősödött, s bebizonyosodott az immár hajlott korú Ottó számára is: a magyaroktól nem kell többet félni.

Géza fejedelem – írja a szerző – a kezdeti nyugati sikerek ellenére nem szakított Bizánccal sem. Mi sem bizonyítja ezt jobban annál, hogy keleti rítus szerint keresztelt feleséget választott magának. „Sarolt szerepét Géza oldalán sokáig nem méltatta eléggé a történetírás” – állítja Bozsóky. Igazolni próbálja azt a nézetet, miszerint Sarolt hasonlóan jelentős tevékenységet végzett a térítés szempontjából Magyarországon, mint Géza, s e tevékenység egyik sarkalatos pontjának a veszprémi apácakolostort tekinti. Kísérletet tesz annak bizonyítására, hogy az említett kolostor alapításának gondolata és kivitelezése Sarolt kivánsága szerint történt (203–212.).

Ezután sorra veszi a szerző az István korabeli vallási és politikai problémákat. Rá-

mutat, hogy első királyunk halálát követően milyen nehézségek merültek fel az örökléssel kapcsolatban, majd Orseolo Péter hatalomra kerülése után a politikában. Megemlékezik a Vata-féle pogánylázadról, mint a pogányság végső életjeleiről és első szentjeinkről is, akik a kereszténység végső győzelmét jelentik a pogányság felett.

Az utolsó fejezet a kötet egyik legértékesebb szakasza. Ebben Szent István külföldön alapított egyházi létesítményeit tárgyalja a szerző. Úgy látja: István ezekkel lehetővé tette, hogy „alattvalói betekintést nyerjenek a keleti és nyugati kereszténység központjainak szellemi és lelki kincsestárába”. Figyelemmel kísérhetjük Róma, Jeruzsálem, Ravenna és Konstantinápoly magyar zarándokházainak történetét. Egyrészt az alapítványok vitás kérdéseiben foglal állást Bozsóky a legújabb kutatásai alapján, másrészt az alapítványok továbbélését követhetjük nyomon napjainkig, illetve mindaddig, ameddig a történetükre vonatkozóan adat található. Jelentős információértékkel bírnak a későbbi, hasonló célú alapításokra vonatkozóan közölt források is. A szerző ebben a fejezetben további jelentős forrásokat közöl a Szent István által tett külföldi alapításokkal és az István által létrehozott jeruzsálemi zarándokúttal kapcsolatban.

Bozsóky munkája több tekintetben is érdeklődésre tarthat számot. Egyrészt aktualitása, másrészt újdonsága miatt. Műve aktuális, mert éppen a 2000–2001. évben ünnepeltük a magyar állam fennállásának ezredik évfordulóját. Újdonsága pedig abban áll, hogy ma is hiányzik egy olyan komoly, modern önálló monográfia, amely áttekinthető a magyar hitvilág jellemzőit a kezdetektől fogva egészen a kereszténység felvételéig, illetve annak meggyökeresedéséig. Bozsóky e kötet megírásával megtette az első lépést afelé, hogy ez a monográfia megszülethessen. Közvetítésével a nyugati történetírás új kutatási eredményei is bekerülnek a magyar történetírás vérkeringésébe.

Teiszler Éva